

1

Στη νέα πρωτεύουσα

2. Ακρόπολη, 1839. Πρόκειται για την παλιότερη φωτογραφική λήψη που έχει γίνει στην Ελλάδα. Διακρίνεται το μικρό ισλαμικό τέμενος μέσα στον Παρθενώνα, που χτίστηκε μετά την καταστροφή του από τον Μοροζίνι το 1687 και κατεδαφίστηκε το 1842. (Φρίντριχ φον Μάρτενς, χαρακτηριστικό από δαγκεροτυπία του Ζολί ντι Λοτμπινιέρ)

ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ (ΜΕΓΑΡΟ ΔΕΚΟΖΗ-ΒΟΥΡΟΥ)

*Το χρονικό μιας προαναγγελθείσης πρωτεύουσας:
πρωτεύουσα γεννιέσαι ή γίνεσαι;*

Από το Ναύπλιο, προσωρινή πρωτεύουσα της απελευθερωμένης Ελλάδας, η αντιβασιλεία καταπίστηκε να επιλέξει την κατάλληλη πρωτεύουσα, έδρα της κυβέρνησης του νεότευκτου βασιλείου.

Οι Μωραΐτες έλεγαν το Άργος ή η Τριπολιτζά ή η Κόρινθος. Οι Στερεοελλαδίτες έλεγαν η Αθήνα. Ο Κωλέττης υποστήριζε, φυσικά, τα Μέγαρα. Και ο αρχιτέκτων Γκούτενσον μιλούσε για Πειραιά! Γύρω από το θέμα της πρωτεύουσας, που έθιγε βασικά οικονομικά συμφέροντα, οι συζητήσεις έδιναν κι έπαιρναν, τόσο ανάμεσα στον κοσμάκη όσο και στους επίσημους, και οι εφημερίδες με πηχυαίους τίτλους υπερθεματίζουν άλλες για τούτη κι άλλες για εκείνη τη λύση.

Πάντως, τις πιο μεγάλες πιθανότητες φαίνεται πως τις είχαν η Κόρινθος και η Αθήνα. Για την Κόρινθο έλεγαν πως της ταιριάζει για πρωτεύουσα, γιατί βρίσκεται στο κέντρο της σημερινής Ελλάδας, κοντά δηλαδή και στην Πελοπόννησο και στα υπόλοιπα τμήματα του βασιλείου. Επίσης, ότι βρίσκεται σε μία από τις μεγαλοπρεπέστερες τοποθεσίες του κόσμου, γιατί έχει απέναντί της τον Παρνασσό, τον Κιθαιρώνα, τα Γεράνια Όρη και τον Ελικώνα! Αλλά υπέρ της Αθήνας συνηγορούσαν όλες εκείνες οι αναμνήσεις για τον αττικό πολιτισμό, για τις τέχνες, για τις επιστήμες, για την αθάνατη πολεμική της δόξα. [...] Στο κάθε σου βήμα, στην κάθε ματιά, δίπλα σου, είτε πέρα στον ορίζοντα, τα πάντα σου θυμίζουν τις ένδοξες μέρες της πιο ξακουστής πόλης του κόσμου. Ποιος βασιλιάς θα μπορούσε να διαλέξει άλλη έδρα για την κυβέρνησή του, τη στιγμή που έχει στα χέρια του την πνευματική έδρα του κόσμου; Έτσι, κι ο βασιλιάς Όθων, μετά από ώριμη σκέψη, διάλεξε την Αθήνα.¹

Η τουρκική φρουρά είχε αποχωρήσει από την Αθήνα στις 31 Μαρτίου του 1833, αφήνοντας πίσω της μια πόλη ήδη εξουθενωμένη από την ενδεκάμηνη πολιορκία του Κιουταχί το 1827. Από τις τρεις χιλιάδες οικογένειες που την κατοικούσαν, αριθμός που την κατέτασσε πληθυσμιακά μεταξύ των πόλεων μεσαίου μεγέθους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχαν μείνει μόνο τριακόσιες. Το κέντρο της παρέμενε η περιοχή γύρω από την Ακρόπολη.

Τόσο η Ακρόπολη –ως οχυρωμένη Άνω Πόλη– όσο και η Κάτω Πόλη στις ανατολικές και βόρειες κλιτύς της (συνολική επιφάνεια 117,5 εκτάρια) ήταν περιοχές πυκνοδομημένες με στενά διαπλεγμένα, χαμηλά κτήρια. Μέσα στο

τείχος δεν υπήρχαν δημόσιοι κήποι ή άλση. Η συμπαγής δόμηση που κυριαρχεί στην εικόνα της πόλης και η εμφανής παρουσία των αρχαίων καταλοίπων που είναι διάσπαρτα παντού είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της Αθήνας αυτή την εποχή.²

Το κέντρο των δραστηριοτήτων, της ζωής της πόλης, ήταν στο παζάρι (στη Ρωμαϊκή Αγορά και τον Μενδρεσέ μέχρι τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, το Μοναστηράκι και τους γύρω δρόμους), κοινό τόπο εμπορίου και διοίκησης. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας,

όσοι ήταν στον πυρήνα της άσκησης της εξουσίας ή όσοι βρίσκονταν γύρω από αυτόν τον πυρήνα, είτε ήταν υψηλοί Οθωμανοί αξιωματούχοι ή αγάδες με μεγάλη κτηματική περιουσία είτε ήσαν Χριστιανοί πρόκριτοι, βρίσκονταν εδώ. Το σπίτι του Λογοθέτη, προξένου της Αγγλίας βρισκόταν ακριβώς απέναντι από το βοεβοδαλίκι, μπροστά από τη βιβλιοθήκη του Αδριανού. Αλλά ακόμα και οι Φράγκοι «δυνατοί» εδώ επέλεγαν να εγκατασταθούν, όπως ο πολὺς Γάλλος πρόξενος (και δεινός αρχαιοκάπηλος) Φωβέλ.³

Η πόλη περικλειόταν ακόμη από το τείχος του διαβόητου Χασεκή, ενοικιαστή και βοεβόδα του μαλικανέ της Αθήνας,⁴ που είχε κατασκευαστεί βιαστικά το 1778 σε 108 μέρες. Ξεκινώντας από το βορειοδυτικό τείχος της Ακρόπολης και τον Άρειο Πάγο με την Πόρτα του Κάστρου, το Τείχος του Χασεκή συνέχιζε προς το Θησείο, όπου ανοιγόταν η Πύλη του Πειραιά ή Δράκοπορτα, γνωστή και ως Ασλάν Καπούσι ή Πόρτα Μαντραβίλη, έως την εκκλησία των Αγίων Ασωμάτων. Εκεί, στο Δίπυλο, ανοιγόταν η Πόρτα του Μοριά, όπου ξεκινούσε ο δρόμος προς την Ελευσίνα, ή Γύφτική Πόρτα, από τους τσιγγάνους που είχαν στην περιοχή τα σιδεράδικά τους. Περνώντας από τη σημερινή Πλατεία Κουμουνδούρου, την Ευριπίδου, τη Σωκράτους και τη Σοφοκλέους (όπου η Μενιδιάτικη Πόρτα, στη σημερινή αφετηρία της οδού Αχαρνών, προς τα χωριά του Ελαιώνα, τα Σεπόλια, τα Λιόσια, το Μενίδι), συνέχιζε κατά μήκος της Σταδίου έως τη σημερινή Μεγάλη Βρετανία και την Πύλη της Μπουμπουνίστρας ή Μεσογειτική Πόρτα, από όπου ξεκινούσαν οι οδοί προς την Κηφισιά, την Πεντέλη και τον Μαραθώνα. Το τείχος συνέχιζε ευθεία έως την Πύλη του Αδριανού, η οποία ονομαζόταν Καμαρόπορτα ή Πύλη της Βασιλοπούλας. Από εκεί ακολουθούσε τη Διονυσίου Αρεοπαγίτου έως την Αρβανίτικη Πόρτα ή Πύλη των Τριών Πύργων (δηλαδή του Φαλήρου). Αυτή ήταν η πόλη και οι πύλες του τείχους της ανοίγονταν στις παμπάλαιες οδούς προς τις κόμες του Θησέα, αγροτικές περιοχές που συνολικά ονομάζονταν Ξώβουργο.

Στις δυτικές παρυφές της πόλης εκτεινόταν ο ιερός Ελαιώνας της αρχαίας Αθήνας, που κάλυπτε όλη την πεδιάδα του Κηφισού σε ένα μήκος 10 χιλιομέτρων, διάσπαρτος από εκκλησίες και αγιάσματα.

Τα 117.000 αιωνόβια ελαιόδεντρα αποτελούσαν ένα ανεπανάληπτο ανθρωπογενές τοπίο, καλύπτοντας την πεδιάδα εκατέρωθεν του Κηφισού ποταμού από το ύψος των Λιοσίων έως και το Αλίπεδο του Φαληρικού Όρμου. Εκτός από την κεντρική αυτή ζώνη, υφίσταντο φυτεμένες περιοχές και στους πρόποδες του Υμηττού, του Βριλησίου και της Πάρνηθας. Εκατέρωθεν της Οροσειράς Αιγάλεω εκτεινόταν ο Ελαιώνας έως την θάλασσα της Σαλαμίνας, ενώ μέσω του ανοίγματος μεταξύ Πεντελικού και Υμηττού (Ανατολική Πύλη Λεκανοπεδίου Αθηνών) επικοινωνούσε και με αντίστοιχες καλλιέργειες της πεδιάδας των Μεσογείων και του Καταδέματος.

Σε αντίθεση με τη «γυμνότητα» της Αττικής, κυρίως εξαιτίας του Υμηττού,

η δυτική περιοχή του Λεκανοπεδίου παρουσιαζόταν ως απέραντος, εξαιρετικά εύφορος δενδρόκηπος, στον οποίο ευδοκίμούσαν εκτός από την ελιά και παντός είδους καρποφόρα δένδρα και άμπελοι. Εδώ το πλούσιο και παχύ έδαφος ανανεωνόταν συνεχώς από τα φερτά υλικά και τις επιχώσεις των πλημμυρών του Κηφισού, τα ύδατα του οποίου άρδευαν και την εγγύς περιοχή με ειδικό σύστημα υδραγωγών. Επιπλέον οι ευρισκόμενοι εκεί λαχανόκηποι κάλυπταν σχεδόν εξ ολοκλήρου τις ανάγκες της πρωτεύουσας.

Εδώ βρίσκονταν κτήματα πλούσιων οικογενειών της Αττικής κατά την Τουρκοκρατία και το κτήμα και το κονάκι του ίδιου του Χασεκί (πρώτος Βοτανικός Κήπος Αθηνών).⁵

Το πρώτο σχέδιο των Αθηνών είχε εκπονηθεί ήδη από το 1832, επί Καποδίστρια, από τον Σταμάτη Κλεάνθη και τον Έντουαρτ Σάουμπερτ, μαθητές του Καρλ Φρίντριχ Σίνκελ, του σημαντικότερου ίσως Γερμανού νεοκλασικού αρχιτέκτονα της εποχής.

Ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος-Ιωσήφ, με αφορμή τις πολεοδομικές παρεμβάσεις στη Βιέννη και τη Βουδαπέστη των μέσων του 19ου αιώνα, είχε σημειώσει στόχους παρέμβασης: *Erweiterung, Regulierung, Verschönerung* (Επέκταση, Ρύθμιση, Ωραιοποίηση). Το σχέδιο της Αθήνας του 1833, συμπίκνωνε τις ίδιες αυτές προθέσεις.⁶

Προβλεπόταν η απαλλοτρίωση μέρους της παλιάς πόλης (μεταξύ των οδών Ηφαίστου, Αδριανού και Πανδρόσου), για τις ανάγκες αρχαιολογικών ανασκαφών, «η άμεση παράθεση παλιάς και νέας πόλης, η οποία αποτελεί επέκταση της πρώτης προς τον Βορρά»⁷ και η συγκρότηση της νέας πόλης δίκην ισοσκελούς τριγώνου, με κορυφή το παλάτι στη σημερινή πλατεία Ομονοίας και σκέλη τις οδούς Πειραιώς και Σταδίου. «Συναντώνται», έγραφαν οι αρχιτέκτονες στο υπόμνημά τους, «κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο εξώστης των βασιλικών ανακτόρων να απολαμβάνει ταυτοχρόνως του γραφικού Λυκαβηττού, του Παναθηναϊκού Στα-

δίου, της πλούσιας σε υπερήφανες αναμνήσεις Ακροπόλεως και των πολεμικών και εμπορικών πλοίων του Πειραιώς». ⁸ Οι οδοί Πειραιώς και Σταδίου διακόπτονταν συμμετρικά ως προς τα ανάκτορα από τις πλατείες Μπόρσας (σημερινή Κλαυθμώνος) και Θεάτρου (σημερινή Κουμουνδούρου), και κατέληγαν η μεν στο Γκάζι, η δε στη σημερινή πλατεία Συντάγματος. Πολλοί έσπευσαν να αγοράσουν γη στις περιοχές αυτές, και μάλιστα κοντά στο σχεδιαζόμενο παλάτι.

Δύο άξονες φαίνεται να εγγράφονται στην υπάρχουσα κατάσταση της προεπαναστατικής Αθήνας (όσον αφορά την οικονομική ζωή και τις κοινωνικές συμβάσεις διαχείρισης του χώρου), την οποία αποτύπωσαν οι Κλεάνθης και Σάουμπερτ, πριν υποβάλουν την πρότασή τους. Οι άξονες αυτοί αντιστοιχούν σε σημαντικές πύλες εισόδου στην πόλη από τον Μοριά, από την Ελευσίνα και τη Θήβα και από τα Μεσόγεια. Στη διασταύρωσή τους, οι ίδιοι άξονες συμπύκνωναν ένα σημαντικό τμήμα της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής στην Αθήνα της όψιμης τουρκοκρατίας – την περιοχή του παζαριού. Ο κάθε άξονας οριζόταν από δύο τοπόσημα, επιλεγμένα ισότιμα από την αρχαιότητα και τους μεσαιωνικούς χρόνους. Ο άξονας βορρά-νότου (οδός Αιόλου) συνδέει το Ερέχθειο με το Ωρολόγιον του Κυρρήστου. Ο άξονας ανατολή-δύση (οδός Ερμού) συνδέει την Καπνικαρέα με την εκκλησία των Αγίων Ασωμάτων. Η σχεδιαστική αυτή χειρονομία σχετίζεται με αντίστοιχες διαμορφώσεις του χώρου γύρω από τις δύο εκκλησίες, με βάση τις αρχές σχεδιασμού του ρομαντικού κλασικισμού και όχι μιας άκαμπτης μπαρόκ συμμετρίας. ⁹

Σε αυτή την κλασικιστική μεσογειακή κατάφυτη πόλη, τη σχεδιασμένη σε σχετικά επίπεδο έδαφος προβλέπονταν πολλά μικρά δημόσια πάρκα και φυτεμένες πλατείες, καθώς επίσης και ένας εκτεταμένος βασιλικός κήπος πλάι στα ανάκτορα στις βόρειες παρυφές της πόλης. Το σχετικά χαμηλό ποσοστό χώρων πρασίνου στην νέα πόλη εξισορροπούσαν οι προτεινόμενοι ιδιωτικοί κήποι. Επίσης προβλεπόταν εκτεταμένη δενδροφύτευση των οδών. ¹⁰

Όμως, όπως σημειώνει ο Γεώργιος Λουδοβίκος φον Μάουρερ, ένας εκ των τριών αντιβασιλέων του Όθωνα και καθηγητής Ιστορίας του Γερμανικού και Γαλλικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου,

το μεγαλύτερο μέρος της Αθήνας ανήκε σε ιδιώτες. Επρεπε λοιπόν η κυβέρνηση να αποζημιώσει τους οικοπεδούχους της Αθήνας για να της παραχωρήσουν τον χώρο που της ήταν απαραίτητος. Γιατί, εκτός από το έδαφος που της χρειαζόταν για το βασιλικό ανάκτορο, για τους δρόμους, τις πλατείες και τα δημόσια κτίρια, ήθελε να έχει στη διάθεσή της και όλο τον χώρο της αρχαίας πόλης, εφόσον είχε ηθικό καθήκον να προγραμματίσει ανασκαφές για να παραδώσει στις ερχόμενες γενεές όλους τους κρυμμένους θησαυρούς της αρχαιότητας. ¹¹

Επισκεπτόμενος την Αθήνα τον Ιούνιο του 1834, ο Μάουρερ έρχεται σε επαφή από πρώτο χέρι με τις δυσκολίες στην ανοικοδόμηση της νέας πρωτεύουσας:

Αυτό που άκουσα στην Αθήνα ήταν ότι τα έργα καθυστερούν εξαιτίας των κερδοσκόπων. Σκόπιμες διαδόσεις ξεσήκωναν τα μυαλά του κόσμου ότι τάχα η Αντιβασιλεία θα αποζημίωνε τα πάντα. Άλλοι πάλι έλεγαν ότι στη χάραξη των δρόμων γίνονται χατίρια, ότι του ενός το σπίτι γκρεμίζεται, ενώ του άλλου μένει ανέπαφο. Κι άλλοι διαμαρτύρονταν, ο ένας γιατί ο δρόμος τού χάλαγε την πρόσοψη του σπιτιού, ο άλλος γιατί θα του έπαιρνε το πίσω μέρος και ο τρίτος γιατί ο δρόμος θα 'κοβε το σπίτι του στη μέση. [...] Με όλα τούτα και άλλα παρόμοια, κατάλαβα ότι πρωταρχική αιτία της γενικής αναστάτωσης ήταν το ίδιο το σχέδιο, που είχε γίνει υπερβολικά μεγαλοπρεπές, χωρίς να υπολογιστούν η υπάρχουσα κατάσταση της πόλης και οι πραγματικές ανάγκες της Ελλάδας.¹²

Ο Δ. Καρύδης επισημαίνει το 2019 στην ανάλυσή του:

Η διαδικασία εφαρμογής του πρώτου σχεδίου ήταν αναγκαστικά συσχετισμένη με την υπέρβαση δύο αντιθέσεων – από τη μία ανάμεσα στην «κοινότητα» και την «κοινωνία», και από την άλλη ανάμεσα στην «παράδοση» και το «σύγχρονο». Και οι δύο αντιθέσεις ενσωματώνονται στη μετάβαση από την προ-καπιταλιστική περίοδο στη «σύγχρονη» εποχή. [...] Η διαδοχή από τη βασική μονάδα της μικρής κοινότητας της εκκλησιαστικής ενορίας στην έννοια του «ατομικού», η οποία υπακούει στους κανόνες της κοινωνικής οργάνωσης ενός σύγχρονου κράτους, δεν μπορούσε να γίνει «αυτόματα». Η εγκατάλειψη παλαιότερων, διαμορφωμένων σε βάθος πολλών χρόνων, κοινωνικών και νοητικών συμπεριφορών σήμαινε, ταυτόχρονα, την καταστροφή μιας οργανικής κοινωνικής συνοχής. Ακόμα και με τα αυστηρότερα των διαταγμάτων ενός νέου Δικαίου ήταν χίμαιρα να πιστεύεται ότι μπορούσε να ολοκληρωθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα το πέρασμα από τις μεσαιωνικές γειτονιές και την «ενότητα στην ποικιλία» που αυτές ενσωμάτωναν, στο περιβάλλον της πόλης των αρχών του 19ου αιώνα, το οποίο είχε συλληφθεί στη βάση μιας θεατρικής *maniera grande*. [...] Στα πρώτα χρόνια ζωής της πρωτεύουσας του Ελληνικού κράτους ήταν αδύνατον στα μέλη μιας οικογένειας που ζούσαν σε ένα «παραδοσιακό» σπίτι να αποδεχθούν τα νέα αυστηρά όρια δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας που εισάγονταν (γιατί;), να αντιληφθούν ότι δεν θα διαχειρίζονταν πλέον (γιατί;) τον χώρο μπροστά από την κατοικία τους σύμφωνα με τις δικές τους συνήθειες αλλά σύμφωνα με αποφάσεις που λαμβάνονταν (γιατί;) από ομάδα μορφωμένων δημόσιων λειτουργών (τους οποίους αγνοούσαν). Ο Τζ. Φίνλεϊ παρατηρούσε εύστοχα ότι οι ίδιοι οι κάτοικοι της Αθήνας αγνοήθηκαν στη διαδικασία επιλογής και εφαρμογής του σχεδίου.¹³

Ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος της Βαυαρίας, στέλνει στην Αθήνα τον σύμβουλό του αρχιτέκτονα Λέο φον Κλέντσε, ο οποίος προτείνει μία σειρά από αλλαγές στο σχέδιο. Σχεδόν παράλληλα, ο άλλος μεγάλος δάσκαλος του κλασικισμού Καρλ Φρίντριχ Σίνκελ, χωρίς ποτέ να επισκεφθεί την πόλη, ακολουθώντας τη στάση «αποχής από την Ελλάδα» του Γκαίτε, προτείνει την ανέγερση των Ανακτόρων πάνω στην Ακρόπολη. Η πρόταση αυτή, που σήμερα φαντάζει σχεδόν βέβηλη, εκφράζει, κατά τον Παπαγεωργίου-Βενετά, έναν ακραίο ρομαντισμό «που αποσκοπεί στη διαλεκτική συμβίωση της κλασικιστικής αρχιτεκτονικής με την αρχαία κληρονομιά – στάση η οποία βρίσκεται στους αντίποδες της ακαδημαϊκής άποψης συντήρησης που έμελλε να επικρατήσει έκτοτε και μέχρι σήμερα στην Αθήνα». Στο όραμα των Κλεάνθη και Σάουμπερτ μιας προσθετικής παράθεσης στον χώρο της νέας πόλης και της περιοχής ανασκαφών, ο δάσκαλός τους Σίνκελ αντιπαραθέτει την «ποιητική, ωστόσο ελάχιστα ρεαλιστική ιδέα της Αθήνας ως πόλης επί λόφων οργανωμένης γύρω από την αναβιωμένη ακρόπολή της».¹⁴

«Ο βασιλιάς Όθωνας», παραδίδει ο Μάουρερ, «ταλαντευόταν μέρες πολλές ώσπου να πεισθεί για τη μη πρακτικότητα της ωραίας ιδέας. Με έναν αναστεναγμό απέρριψε το θαρραλέο όνειρο. Εγκρίθηκε το σχέδιο του Κλένζε και ενάμιση χρόνο αργότερα, σύμφωνα με την πρόταση του Γκέρνερ, τα ανάκτορα μετατεθήκαν στην αντίθετη πλευρά της πόλης»¹⁵ και επομένως όλο το διοικητικό βάρος της πόλης μεταφέρθηκε από την Ομόνοια στο σημερινό Σύνταγμα. Το 1835 ο βασιλιάς μεταφέρθηκε στην Αθήνα και το οικοδομικό πρόγραμμα άρχισε να υλοποιείται μετ' επιτάσεως και άνευ πόρων.

Ο Λουδοβίκος Ρος υπήρξε ο θεμελιωτής της επιστήμης της αρχαιολογίας στην Ελλάδα, ο πρώτος καθηγητής αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ο αναστηλωτής του Ναού της Αλτέρου Νίκης. Η ενασχόλησή του με το παρελθόν διόλου δεν του στερεί την οξυδέρκεια και το χιούμορ στην παρατήρηση του παρόντος:

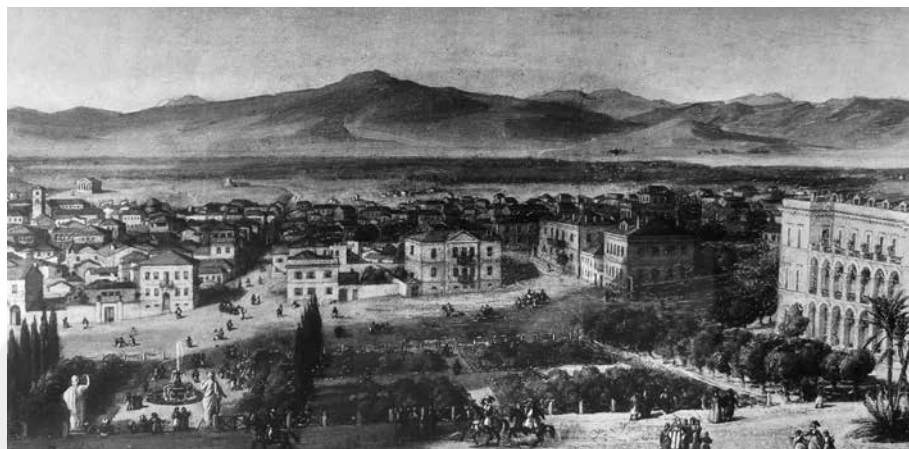
Το χρήμα που άφθονο συνέρρευσε και κυκλοφορούσε, προπάντων όμως η αυξανόμενη ανάγκη, η πολύ επείγουσα, νέων και άνετων κατοικιών, προκάλεσαν έναν ασυνήθιστο οικοδομικό οργανισμό. Όποιος είχε ένα μικρό οικοπεδάκι φρόντιζε όπως μπορούσε να βρει λίγα χρήματα και έχτιζε αμέσως, με την ασφαλή προοπτική ότι μέσα σε λίγους μήνες θα αυξήσει κατά 20-30% το κεφάλαιό του. Αυτό δεν είναι καμιά υπερβολή. Το χρήμα ήταν τόσο σπάνιο, που χρόνια ολόκληρα η ελληνική Τράπεζα όρισε με νόμο για τα δάνειά της τόκο 8-10%. Μόλις το κάθε σπιτάκι ετοιμαζόταν, το αγόραζαν αμέσως. Ούτε ρωτούσαν καν αν είχαν στεγνώσει ακόμη οι ασβέστες. Σχεδόν όλο το χρήμα για οικοδόμηση έφευγε πάλι έξω από τον τόπο. Γιατί, εκτός από ασβέστη και πέτρες, όλα τα άλλα χρειαζόταν να έρθουν από το εξωτερικό, από την

Τεργέστη, τη Μάλτα, τη Θεσσαλονίκη: ξυλεία, τζάμια, σίδερο, χρώματα κ.λπ. Γιατί τα ντόπια δάση δεν μπορούσε να τα εκμεταλλευθεί κανείς. Δεν υπήρχαν δρόμοι και μεταφορικά μέσα. Και μάλιστα τα πρώτα χρόνια εισάγονταν μάρμαρα από την Καράρα της Ιταλίας, γιατί οι ντόπιες πηγές μαρμάρου, που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν όλη την Ευρώπη, δεν ήταν ακόμη προσιτές.

Και η κυβέρνηση έχτιζε όσο μπορούσε στην Αθήνα και στον Πειραιά: στρατώνες, στάβλους, εργαστήρια, αποθήκες, ένα νοσοκομείο, ένα τυπογραφείο, ένα νομισματοκοπείο και παρόμοια. [...] Όποιος δεν έζησε αυτή την περίοδο δεν μπορεί να τη φανταστεί σαν μια χώρα όπου, ύστερα από βαρβαρότητα αιώνων και έναν δεκάχρονο εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο, αρχίζει να γίνεται η πρώτη αρχή να αποκατασταθεί μια ρυθμισμένη διοίκηση. [...] Αλλά οι μαστόροι, οι μεροκαματιάρηδες, οι χωρικοί της περιοχής τα κατάφερναν καλά. Η ζωή τους καλυτέρευε συνεχώς. Μόλις λίγα χρόνια είχαν περάσει κι ένας ικανός Γερμανός στην Αθήνα είχε αποκτήσει τόσα λεφτά, που η γυναίκα του, φορώντας στολή αμαζόνιας, έβγαине περίπατο έφιππη. Αλλά και ο φούρναρης της Αυλής είχε δουλειές με φούντες.¹⁶

Το τείχος του Χασεκή γκρεμίστηκε το 1834, μα ο χώρος που οριοθετούσε, ο παραδοσιακός χώρος της πόλης, διατηρήθηκε ως η πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή του άστεως. Η νέα πόλη και τα δημόσια οικοδομήματα θα χτίζονταν έξω από τα όρια του παλαιού τείχους. Έως το 1870, οι περιοχές της Ομόνοιας, της Νεάπολης, της Αλεξάνδρας και της Κυψέλης ήταν σχεδόν ακατοίκητες, ενώ από τα πολλά «βουλεβάρια» που προβλέπονταν κατά την ευρωπαϊκή πολεοδομία ως «δενδροφυτεμένοι τόποι περιπάτου επί άλλοτε οχυρωματικής τοποθεσίας», αναπτύχθηκαν αυτά των σημερινών οδών Σταδίου, Πανεπιστημίου, Αμαλίας.

Τα αποτελέσματα των νομοθετικών ρυθμίσεων για την Αθήνα υπήρξαν η ανοικοδόμησή της με σχέδιο χαρακτηριζόμενο από γεωμετρικότητα, η γενικευμένη αλλαγή των ιδιοκτησιών με ορθογωνισμό, η ανοικοδόμηση της παλιάς πόλης (αφού δεν μπορούσαν να επισκευαστούν χωρίς ορθογωνισμό οι υπάρχουσες οικοδομές), η δημιουργία διώροφων μετώπων με συνεχή σειρά οικοδομών. Τα διατάγματα που προσδιόριζαν τις αρτιότητες των οικοπέδων είχαν ως αποτέλεσμα τη μεγάλη κατάτμηση της γης σε μικρά οικόπεδα. Το κύριο χαρακτηριστικό όλου του 19ου αιώνα ήταν η μικρή ιδιοκτησία και η μεμονωμένη κατοικία. Το υποχρεωτικό *gabarit* οδήγησε στην οικοδόμηση των κατοικιών με πρόσωπο στο δρόμο και ανάπτυξη σε βάθος, εφασπτόμενο σε μια από τις δύο πλάγιες μεσοτοιχίες. Το τυπικό αθηναϊκό σπίτι σχημάτιζε Γ, όπου το κτίσμα προς την όψη άφηνε στην άκρη μια είσοδο με στενό πέραςμα που οδηγούσε στην αυλή, η οποία συνήθως ήταν επαρκής. Από εκεί, εξωτερικές σκάλες (συνήθως ξύλινες) οδηγούσαν στα ανώγεια. Παράλληλα με αυτόν τον συνήθη τύπο υπήρχε και ο «κλειστός» τύπος κάτοψης, μέσα σε

3. Άποψη της Αθήνας και της πλατείας Συντάγματος από τα Ανάκτορα (λεπτομέρεια). Μόνο το Μέγαρο Δημητρίου (η σημερινή και πολλαπλά ανακατασκευασμένη «Μεγάλη Βρεταννία») υφίσταται πλέον. Γίνεται φανερό πόσο ανοιχτός ήταν ο χώρος της πλατείας και η θέα προς το λεκανοπέδιο, τον Ελαιώνα στο βάθος, τον ναό του Ηφαίστου και (εκτός εικόνας) την Ακρόπολη. Ο πλήρης πίνακας παρουσιάζει πανοραμική άποψη της Αθήνας από τους Στύλους του Ολυμπίου Διός έως τις υπώρειες του Λυκαβηττού και την Πανεπιστημίου. (Φιλοτεχνήθηκε από τον Βαυαρό ζωγράφο Ούλριχ Χάλμπραϊτερ, κατά την παραμονή του στα Ανάκτορα, το 1842-1844.)

ένα εσωστρεφές κυβόσχημο οικοδόμημα. Αυτές ήταν οι δύο κύριες μορφές της αθηναϊκής κατοικίας των μικρομεσαίων κοινωνικών ομάδων. Το ύψος των κτηρίων σπάνια ξεπερνούσε τα 14μ. και το εσωτερικό ύψος τα 4μ. Η τεχνολογία της εποχής (λιθοδομές, ξύλινα πατώματα με ξύλινα ή σιδερένια δοκάρια) δεν επέτρεπε μεγάλα ύψη. Νέο στοιχείο στην αρχιτεκτονική της εποχής ήταν η πρόθεση να δημιουργηθεί μια πιο επίσημη πρόσοψη προς το δρόμο, που αντικατέστησε τον περίβολο με τις αυλόπορτες. Και βέβαια, η παραδοσιακή μορφολόγηση αντικαταστάθηκε από τον νεοκλασικισμό.¹⁷

Το πρώτο παλάτι του Όθωνα και της Αμαλίας

Έγραφε η δεκαοκτάχρονη Αμαλία στο πρώτο γράμμα που στέλνει στον πατέρα της από την Αθήνα, τον Φεβρουάριο του 1837:

Αχ, αγαπημένε μου πατέρα, τι καλά που αισθάνομαι εδώ, στο σπίτι μου. Επιτέλους έφθασα στον τόπο του προορισμού μου. Τι ωραία που είναι να εισπνέω τον υπέροχο, διάφανο, καλό, φωτεινό αέρα μπροστά στο ανοιχτό παράθυρό μου, να πηγαίνω περίπατο με την άμαξα φορώντας μόνο το σάλι μου! Είμαι τόσο χαρούμενη, τόσο ευδιάθετη στα ευχάριστα να τα κατοι-

κείς και τόσο ωραία επιπλωμένα δωμάτια, απ' όπου μπορώ κάθε στιγμή να βλέπω την Ακρόπολη. Να μπορούσες να δεις τι ευχάριστα που είναι εδώ! Η πόλη, βέβαια, δεν είναι ακόμη σαν άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, αλλά εξαιρετικά ιδιόμορφη.¹⁸

Στεκόμαστε μπροστά στο σπίτι όπου γράφτηκε το πρώτο αυτό αθηναϊκό γράμμα, το οποίο νοίκιαζαν οι νέοι βασιλείς της Ελλάδας από το 1836 έως το 1843, έτος ολοκλήρωσης των ανακτόρων τους στην πλατεία που, μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου, ονομάστηκε πλατεία Συντάγματος. Πριν από τον γάμο του, ο Όθων νοίκιαζε την Οικία Κοντόσταυλου, τη σημερινή Παλιά Βουλή. Για τη διαμόρφωση του «προσωρινού παλατιού», ο Όθων διέταξε η οικία Δεκόζη-Βούρου να ενωθεί με διάδρομο με τη γειτονική της Οικία Γεωργίου Αφθονίδου, που σήμερα δεν υπάρχει πια. Στον πλήρως αδιαμόρφωτο χώρο της Σταδίου, η Αμαλία έφτιαξε τον πρώτο της κήπο, στην πλατεία Κλαυθμώνος έως την πλατεία Κολοκοτρώνη, με τέσσερις εισόδους, σιντριβάνι και στέρνα με χρυσόψαρα.

Οκτώ μήνες μετά την άφιξη της βασίλισσας στην Αθήνα, πάντως, η διάθεσή της έχει κάπως αλλάξει:

Το παλάτι προχωρεί αργά. Όταν κάποτε τελειώσει, θα γίνει πανέμορφο. Μέχρι όμως να τελειώσει, θα περάσουν άλλα επτά χρόνια, που θα μας φανούν ατελείωτα. Και μέχρι τότε θα ζούμε σε μια κατοικία όμοια με αυτές των αστών στα δικά μας μέρη και ίσως και λίγο χειρότερη.¹⁹

Η αστική αυτή κατοικία είναι μία από τις πρώτες που χτίστηκαν στην Αθήνα (1833-1834) μετά την ανακήρυξή της ως πρωτεύουσας του βασιλείου και ανήκε στον Σταμάτη Δεκόζη-Βούρο, διαπρεπή τραπεζίτη και προστατευόμενο του ίδιου του Μέτερνιχ. Ο Σταμάτης Δεκόζης-Βούρος, Χιώτης στην καταγωγή (ο πατέρας του υπήρξε θύμα της σφαγής της Χίου), είχε αρχικά μετοικίσει στη Βιέννη και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανέπτυξε πολυσχιδή εμπορική και χρηματιστηριακή δραστηριότητα. Στην Αθήνα επέστρεψε μετά την απελευθέρωση και έσπευσε να αγοράσει γη, ποντάροντας στην αύξηση των τιμών.

Το 1859, τη χρονιά που ο Δαρβίνος δημοσίευσε το έργο *Η καταγωγή των ειδών*, ο Σταμάτης Δεκόζης-Βούρος έχτισε για τον γιο του Κωνσταντίνο τη διπλανή οικία της οδού Παπαρρηγοπούλου. Στη γειτνίασή τους τα δύο κτίρια αποτυπώνουν γλαφυρά την αλλαγή που έχει συντελεστεί στην αρχιτεκτονική σε λιγότερο από είκοσι πέντε χρόνια. Η λιτότητα, η γεωμετρικότητα των γραμμών, το αρχαιοπρεπές αυστηρό ύφος του πρώιμου νεοκλασικισμού της οικίας του πατέρα, γεμίζει με διακοσμητικά αναγεννησιακά στοιχεία στην οικία του γιου.

Στην αίθουσα του ισογείου του θαυμάσιου αυτού Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών, το οποίο συναπαρτίζεται από τα δύο σπίτια της οικογένειας Δεκό-

ζη-Βούρου, πατρός και υιού, παρουσιάζεται η προεπαναστατική Αθήνα μέσα από τα μάτια των περιηγητών ως τόπος συνάντησης των αρχαιοτήτων και της γραφικής Ανατολής, του ρομαντισμού και του οριενταλισμού. Εδώ βρίσκεται και μια μακέτα της Αθήνας του 1842, ενώ στον πρώτο όροφο αναπαρίστανται οι αίθουσες της βασιλικής κατοικίας, με προσωπικά αντικείμενα του Όθωνα και της Αμαλίας. Το κτίριο του 1859 είναι αφιερωμένο στην αθηναϊκή μεγαλοαστική τάξη του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

Όθων: ομαδικό πορτρέτο για έναν βασιλιά

Η ανεξαρτησία της νέας Ελλάδας υπό την αιγίδα των Μεγάλων Δυνάμεων αναγνωρίστηκε με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1830 και τα σύνορα της χώρας καθορίστηκαν με τη Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως το 1832. Ο δεκαεπτάχρονος Όθων, γιος του Βαυαρού μονάρχη Λουδοβίκου Α΄, ορίστηκε βασιλιάς με συνθήκη το 1832. Έφτασε στο Ναύπλιο το 1833, συνοδευόμενος, ως ανήλικος, από μια βαυαρική αντιβασιλεία, η οποία διατηρήθηκε έως το 1837. Στη συνέχεια, ο Όθων εγκαθίδρυσε ένα καθεστώς απόλυτης μοναρχίας, κατά την οποία ο ίδιος εκτελούσε και χρέη πρωθυπουργού. Μετά το λαϊκό κίνημα του 1843, που απαίτησε σύνταγμα, βασίλευσε, με την υποστήριξη του Ιωάννη Κωλέττη, ως συνταγματικός μονάρχης σε ένα είδος «κοινοβουλευτικής δικτατορίας», έως το 1863, οπότε κηρύχθηκε έκπτωτος.

Η κυνική παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως των Αγγλογάλλων, καθόρισε τη βασιλεία του Όθωνα. Το Πάσχα του 1849, ως έκφραση λαϊκής δυσανεξικίας για την απαγόρευση του καψίματος του Ιούδα, οι Αθηναίοι επιτέθηκαν στο σπίτι του καιροσκόπου πρώην προξένου της Πορτογαλίας Δαβίδ Πατσίφικο. Η δική του απαίτηση αποζημίωσης με 888.736 δραχμές και 57 λεπτά και η εμπλοκή της Αγγλίας για την προστασία του ως Άγγλου πολίτη –ο Πατσίφικο είχε πάρει την αγγλική ιθαγένεια– οδήγησαν στον ναυτικό αποκλεισμό του Πειραιά το 1850.

Δεύτερος τριετής και επονείδιστος αποκλεισμός του Πειραιά έγινε στο πλαίσιο του Κριμαϊκού Πολέμου. Οι εξεγέρσεις των αλύτρωτων Ελλήνων, των οποίων οι ελπίδες είχαν αναζωπυρωθεί από την επίθεση των Ρώσων εναντίον των Οθωμανών, και η πλήρης υποστήριξή τους από τους βασιλείς δημιουργούσαν σοβαρό αντιπερισπασμό στον οθωμανικό στρατό, ο οποίος περνούσε δύσκολες ώρες. Οι όψιμοι σύμμαχοι της Πύλης, Γάλλοι και Άγγλοι, κατέλαβαν τον Πειραιά το 1854 και ο Όθων εξαναγκάστηκε να ορκίσει το λεγόμενο υπουργείο κατοχής με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (έως το 1855). Η κατοχή διατηρήθηκε έναν χρόνο μετά τη Συνθήκη των Παρισίων, με την οποία έληξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ενώ ο στρατός κατοχής επεκτάθη-

κε έως τα Πατήσια και την Πεντέλη, λόγω ευνοϊκότερου κλίματος για τους στρατιώτες. Στην ακραία απαξιοτική συμπεριφορά των Γάλλων και των Άγγλων προς τη χώρα προστέθηκε και η επιδημία χολέρας την οποία έφεραν μαζί τους, αποδεκατίζοντας 3.000 Αθηναίους, το ένα δέκατο του πληθυσμού της πόλης. Τα γεγονότα αυτά σήμαναν και το τέλος των τριών κομμάτων που είχαν καθορίσει τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα ήδη από τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας.

Οι Άγγλοι υπήρξαν οι μεγαλύτεροι πολέμιοι του Όθωνα, εξού και η ακόλουθη σκιαγράφηση της προσωπικότητάς του, που αποδίδεται στον Άγγλο πρεσβευτή Λάιονς και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Morning Post*:

Όταν ο βασιλιάς Όθων απευθύνεται σε κάποιον, οι συσπάσεις του προσώπου του, ο τραυλισμός του, η κωφότητά του, οι ανόητες παρατηρήσεις του, το εξοργιστικό του πείσμα, η προτίμηση που δείχνει στους χαμηλού επιπέδου υποτακτικούς του, η άμετρη αλαζονεία του, η αδιαφορία του προς την ωραία σύζυγό του είναι αψεудείς μάρτυρες της ανικανότητας και της ηλιθιότητάς του.²⁰

Ακόμα μία περιγραφή του από τον Αναστάσιο Βυζάντιο:

Το ήμισυ του βίου αυτού διήρχετο σχεδιάζων και το έτερον ήμισυ απορών. Τους πάντας εφοβείτο, ολίγους ηγάπησε και μόλις ετίμησε δύο ή τρεις. Αι μεγάλοι γραμμαί των ζητημάτων αείποτε διελάνθανον αυτόν, εγκύπτοντα εις τα επεισόδια και τας παραφυάδας. Τυφλώττων προς τα νέφη και τας καταιγίδας του ουρανού, ανεκάλυπτε διά του μικροσκοπίου τους αοράτους σκώληκας του ύδατος. [...] Φίλος της δικαιοσύνης, αμνησίκακος, πράος, άδολος, ελεήμων, εγκρατής, είχε παν ό,τι απητήτο όπως ποιήση ευδαίμοντα οίκον και οικογένειαν.²¹

Φιλάσθενος από παιδί, είναι πιθανόν να προοριζόταν από τον πατέρα του για εκκλησιαστική καριέρα. Είχε λάβει αυστηρή και κλασική εκπαίδευση, λάτρευε την κολύμβηση και την ιππασία. Κανείς άλλος βασιλιάς δεν είχε περιοδεύσει στη χώρα τόσο ενδελεχώς όσο αυτός, τα δε αρχαιοπρεπή ελληνικά του σε συνδυασμό με την κλασική του παιδεία τον απομάκρυναν ακόμα περισσότερο από τον λαό που είχε έρθει να βασιλεύσει, πιστός σε εκείνο που θεωρούσε ιερό του καθήκον και βάσει των αρχών της ελέω Θεού μοναρχίας με τις οποίες είχε γалуχηθεί από τις οποίες ουδέποτε παρέκκλινε.

Σε μια περιοδεία του στο Άργος ρώτησε τον πρόεδρο του δημοτικού συμβουλίου πού ήταν η Λάρισα, η αρχαία ακρόπολη της πόλης, για να πάρει την απάντηση: «Πού Λάρισα, Μεγαλειότατε, αυτή είναι έξω από τα όρια του βασιλείου σου». Εντούτοις ο Όθων, ατάραχος, θέλησε να υποβάλει κι άλλη ερώτη-

ση: «Ου μακράν κείται, μοι φαίνεται, η λίμνη, εν η διητάτο η Λερναία Ύδρα». «Πού Ύδρα, Μεγαλειότατε, αυτή απέχει πολύ από δω». Σε άλλη περιοδεία του στη Στερεά θέλησε να μάθει από τον στρατιωτικό συνοδό του πού φόνευσε ο Ηρακλής τον Κένταυρο Νέσσο, για να λάβει την απάντηση: «Δεν ήμουν εγώ τότε, Μεγαλειότατε, στο μεταβατικό εκείνο και δεν γνωρίζω».²²

Ο Όθων πέθανε σε ηλικία 57 ετών στη μικρή πόλη Βαμβέργη, κοντά στο Μόναχο, όπου διατηρούσε μικρή αυλή, χωρίς ποτέ να έχει παραιτηθεί, έχοντας συνδράμει μυστικά στον Κρητικό Αγώνα με 200.000 χρυσά φράγκα από την προσωπική του περιουσία. Τάφηκε με ελληνική φορεσιά.

Προτρέχοντας στο τέλος μιας εποχής

Το δεύτερο κτίριο του μουσείου, η Οικία Δεκόζη-Βούρου υιού όπου συνεχίζεται η επίσκεψή μας, ζωντανεύει χαρακτηριστικά ένα μεγαλοαστικό σπίτι, τη φινέτσα, τον πλούτο, τον κοσμοπολιτισμό των μεγαλοαστών της Ελλάδας και μας φέρνει πιο κοντά σε νεότερες εποχές. Αλήθεια, πόσο πολυς χρόνος έχει περάσει σε αυτά τα ογδόντα χρόνια από την άφιξη του Όθωνα, το 1833, μέχρι τη δολοφονία του Γεωργίου Α΄, το 1913!

Η περίοδος [από τη Γαλλική Επανάσταση έως την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου] ξεκίνησε με την αποδοχή της Νευτώνειας Φυσικής και έκλεισε με την αποδοχή [από τον επιστημονικό κόσμο] των θεωριών του Αϊνστάιν. Το 1789 είχε υποτυπωδώς διατυπωθεί η ατομική θεωρία της ύλης, ενώ πρόσφατα είχε ανακαλυφθεί το οξυγόνο. Το 1914 η μελέτη του ατόμου ως ενιαίου σωματιδίου είχε δώσει τη θέση της στη μελέτη των επιμέρους στοιχείων του, ενώ είχαν ανακαλυφθεί τα ραδιενεργά στοιχεία. Το 1789 επικρατούσε το σύστημα ταξινόμησης του Ληναίου, ενώ το 1914 το σύνολο της επιστημονικής κοινότητας αποδεχόταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την εξελικτική θεωρία. Το 1789 η θεωρία της συνειρμικής σκέψης του Λοκ αποτελούσε την κυρίαρχη θεωρία του νου, έως το 1914 ο Φρόιντ είχε διαμορφώσει τις βασικές του θεωρίες.²³

Ο μακρύς 19ος αιώνας είναι ο αιώνας των αστών, αυτής της τάξης που εξελίσσεται και διευρύνεται αναμειγνύοντας στην κορυφή της –βάσει του πλούτου– μεγάλους γαιοκτήμονες, τραπεζίτες, επιχειρηματίες, βιομηχάνους και επενδυτές, κάποιους με τίλους κάποιους χωρίς, που όμως όλοι διαβιούν με τον ίδιο τρόπο, ντύνονται με τον ίδιο τρόπο και διασκεδάζουν με τον ίδιο τρόπο, και υιοθετούν τον ίδιο «περιπατητικό» τρόπο ζωής, στην πόλη και στην εξοχή, σε θέρετρα, τα σπα και τα καζίνο του εξωτερικού.²⁴

Παράλληλα, η αστικοποίηση, η εκτόξευση της βιομηχανίας, οι αυξημένες

ανάγκες της δημόσιας διοίκησης και της γραφειοκρατίας, η αύξηση του πληθυσμού, δημιουργούν ζήτηση για τις υπηρεσίες πεπαιδευμένων επαγγελματιών, γιατρών, δικηγόρων, ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων, στρατιωτικών και φυσικά μηχανικών, οι οποίοι επίσης σταδιακά υιοθετούν κώδικες και συνήθειες της ελίτ. Το να ανήκεις στη μεσαία τάξη καθοριζόταν εντέλει από τη μόρφωση και τη μη ενασχόληση με χειρωνακτική εργασία. Σήμαινε επίσης:

να ανήκεις σε επαγγελματικό επιμελητήριο, να κινείσαι στη δημόσια σφαίρα και να ασχολείσαι με αγαθοεργίες· καθώς επίσης και να διαθέτεις ικανό εισόδημα ώστε να έχεις ή –πιο συνηθισμένο στην ηπειρωτική Ευρώπη– να νοικιάζεις σπίτι ή διαμέρισμα σε κάποιο υγιεινό προάστιο. Η κοινωνική αυτή θέση δεν κερδιζόταν μέσα από τίτλους ή καταγωγή, αλλά μέσα από σκληρή δουλειά, ακεραιότητα και έναν «ευυπόληπτο» και «ευπρεπή» τρόπο ζωής.²⁵

Η επίπλωση των αστικών σπιτιών εκφράζει εύγλωττα αυτό τον ευυπόληπτο τρόπο ζωής: συνωστισμός και απόκρυψη, στοίβες αντικειμένων, συχνά ντυμένων με υφάσματα, μαξιλάρια, ταπετσαρίες, σεμέν. Και βέβαια το πιάνο, ως απαραίτητο στοιχείο κάθε σπιτιού, συμβολίζει την αστική δυαδικότητα και τον διχασμό μεταξύ του υλισμού και της πνευματικότητας. Η μουσική μπαίνει στο αστικό σπίτι ως ογκώδες, γυαλιστερό και ακριβό πιάνο, στα πλήκτρα του οποίου ασκείται επί ώρες κάθε αστή κόρη.²⁶ Ο χώρος του σπιτιού είναι ο χώρος των γυναικών, το βασίλειο και η φυλακή τους – ναι, αυτό ισχύει και για τις μεγαλοαστές.

Ο αστικός κόσμος ζει με τη βεβαιότητα ότι όλα αυτά θα διαρκέσουν για πάντα, όπως θυμάται ο Τζον Μείναρντ Κέινς:

Αλήθεια, τι μοναδικό επεισόδιο της οικονομικής προόδου του ανθρώπου υπήρξε εκείνη η εποχή, που έμελλε να τελειώσει τον Αύγουστο του 1914... Ο κάτοικος του Λονδίνου, παίρνοντας το τσάι του στο κρεβάτι, μπορούσε να παραγγείλει, μέσω τηλεφώνου, τα προϊόντα της επιλογής του από όλη την υφήλιο, σε όποια ποσότητα ήθελε, και να αναμένει την ασφαλή τους παράδοση στην πόρτα του. Μπορούσε την ίδια στιγμή και με τον ίδιο τρόπο να τοποθετήσει την περιουσία του σε πρώτες ύλες ή σε νέες επιχειρήσεις ανά τον κόσμο και να απολαύσει τους καρπούς της τοποθέτησής του ή μπορούσε να εμπιστευτεί την περιουσία του στην καλή πίστη των αστών όποιος πόλης σε όποια ήπειρο ήθελε βάσει πληροφοριών ή απλώς επειδή έτσι επιθυμούσε. Μπορούσε να εξασφαλίσει φτηνή και άνετη μετάβαση σε κάθε κλίμα, να στείλει τον υπηρέτη του στο γειτονικό υποκατάστημα κάποιας τράπεζας να προμηθευτεί όσα πολύτιμα μέταλλα του χρειαζόνταν, να μεταβεί στο εξωτερικό χωρίς γνώση της ξένης θρησκείας, γλώσσας ή συνηθειών, μεταφέροντας τον πλούτο του σε νομίσματα και να θεωρήσει εαυτόν ενοχλημένον σε

4. Η θεία της μητέρας μου, η Μαριγώ, με τον κατά πολύ μεγαλύτερο άντρα της και τη μητέρα της. Η εικόνα της βρισκόταν πάντα στο πρόχειρο καθιστικό της γιαγιάς μου και, κάτι το πανωφόρι της που θυμίζει ταυρομάχο, κάτι τα σφιχτά της χείλη, μου έδινε την αίσθηση ότι είναι βασίλισσα και φυλακισμένη. Ή σαν να μοιράζεται τη μοίρα που περιγράφει η –μεγαλοαστή εκείνη– Πηνελόπη Δέλτα: «Αισθανόμουν την ανάγκη, το καθήκον να πλησιάσω περισσότερο τον άντρα μου, να τον κατακτήσω, να νιώσουμε ο ένας τον άλλον ψυχικώς, αφού ήμασταν καταδικασμένοι να σέρνομε μαζί την αλυσίδα μας, ως τον τάφο... Δεν το κατόρθωσα. Μ' αγαπούσε. Ήμουν γυναίκα του, κτήμα του, μητέρα των παιδιών του. ... Κάπου λέγει ο Πλάτων πως στη θέση που διαλέξαμε ή στο μέρος όπου μας έβαλε ο αρχηγός –Θεός, τύχη, μοίρα–, εκεί πρέπει να σταθούμε, χωρίς να λογαριάζουμε τίποτα, παρά την ατιμία».²⁷

περίπτωση που αντιμετώπιζε οποιοδήποτε εμπόδιο. Μα –το πιο σημαντικό– θεωρούσε αυτή την κατάσταση απόλυτα φυσιολογική, ασφαλή και μόνιμη, με μοναδική πιθανότητα την περαιτέρω βελτίωσή της, ενώ οποιαδήποτε διαφορετική εξέλιξη από αυτήν απευκαΐα έως και σκανδαλώδη.²⁸

Σε ολόκληρη την Ευρώπη, τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και εν αναμονή του έτους ορόσημου 1900, όπως περιγράφει ο Ρόμπερτ Μούζιλ, «σηκώθηκε ένας πυρετός που σου έδινε φτερά»:

Κανείς δεν ήξερε ακριβώς τι ήταν εν τω γίνεσθαι· κανείς δεν ήταν σε θέση να πει αν επρόκειτο για μια νέα τέχνη, ένα νέο άνθρωπο, μια νέα ηθική ή ίσως για μια κοινωνική αναδιάρθρωση. Γι' αυτό ο καθένας έλεγε ό,τι του άρεσε. Ωστόσο, παντού ξεσηκώνονταν διάφοροι άνθρωποι για να πολεμήσουν το παλιό. [...] Ήταν τόσο διαφορετικά μεταξύ τους όσο μπορεί κανείς να φανταστεί, και οι αντιθέσεις των στόχων τους ήταν ανυπέρβλητες. Αγαπιόταν ο υπεράνθρωπος, αγαπιόταν και ο υπάνθρωπος· λατρευόταν η υγεία και ο ήλιος, και λατρευόταν η τρυφεράδα των φυματικών κοριτσιών· ενθουσιάζονταν με την ομολογία πίστης στους ήρωες και με την ομολογία πίστης σε όλους τους ανθρώπους· ήταν πιστοί και σκεπτικιστές, νατουραλιστές και επιτηδευμένοι, ρωμαλέοι και ασθενικοί· ονειρεύονταν τις παλιές δενδροστοιχίες παλατιών, φθινοπωρινούς κήπους, γυάλινες λιμνούλες, πολύτιμους λίθους, χασίς, αρρώστια, δαιμονικά, αλλά και στέπες, απέραντους

ορίζοντες, σιδηρουργεία και χυτήρια, γυμνούς παλαιστές, εξεγέρσεις των σκλάβων της δουλειάς, αρχέγονα ζευγάρια ανθρώπων και το γκρέμισμα της κοινωνίας. Όλα αυτά ήταν φυσικά αντιφάσεις και ολότελα διαφορετικές πολεμικές ιαχές, αλλά είχαν κοινή πνοή· εάν ανέλυε κανείς αυτήν την εποχή, θα προέκυπτε κάτι ανόητο, σαν να λέμε ένας τετράγωνος κύκλος που θέλει να είναι φτιαγμένος από ξύλινο σίδερο· στην πραγματικότητα όμως όλα τα στοιχεία της είχαν συγχωνευθεί σε μια λαμπερή έννοια. Αυτή η αυταπάτη, που την ενσάρκωνε η μαγική ημερομηνία του γυρίσματος του αιώνα, ήταν τόσο δυνατή...²⁹

Στις 29 Μαΐου 1913 έγινε στο θέατρο Champs-Élysées η πρεμιέρα της *Ιεροτελεστίας της Άνοιξης*, της πολυαναμενόμενης παράστασης των Ballets Russes του Ντιάγκιλεφ, σε χορογραφία του Νιζίνσκι και μουσική του Στραβίνσκι, που τα προηγούμενα εγχειρήματά τους είχαν γοητεύσει το εκλεπτυσμένο παρισινό κοινό. Όπως θυμάται ο Ζαν Κοκτώ, «το κομψό κοινό με φράκο και τούλι, διαμάντια και φτερά, αναμειγνυόταν με τα κοστούμια και τα τυρμπάν του κόσμου των εστέτ». Με τις πρώτες νότες της ουβερτούρας, όμως, το κοινό άρχισε να γελάει, «Φωνάζτε ένα γιατρό!» ακούστηκε μια φωνή από τα θεωρεία, «κι έναν οδοντίατρο!» είπε άλλη μία, ενώ με την είσοδο των χορευτών ο κόσμος άρχισε να πετάει «ό,τι υπήρχε διαθέσιμο» και μια grande dame με μισοπεσμένη τιάρα να ωρύεται: «Είμαι 60 χρονών και ποτέ δεν με έχουν προσβάλει έτσι». Επικράτησε τέτοιος αναβρασμός, ώστε έγιναν σαράντα προσαγωγές. Η οργιαστική μουσική, τα βαριά ρυθμικά βήματα των χορευτών, η καταστρατήγηση κάθε έννοιας «κάλλους» του κλασικού μπαλέτου, η παρθένα που χόρευε μέχρι να πεθάνει, η αποθέωση του πριμιτιβισμού, η απουσία κάθε συναισθηματικής επίφασης, τρώμαξαν και εξόργισαν το φιλοθεάμον κοινό που βρέθηκε απροστάτευτο απέναντι στον βάρβαρο ανθρώπινο εαυτό του, να ακούει μια μουσική χωρίς αρμονία και γλυκύτητα – χωρίς πολιτισμό, λοιπόν! Σαν όλο το οικοδόμημα του πολιτισμού του «απομαγευμένου» 19ου αιώνα, κατά τη ρήση του Μαξ Βέμπερ, να κατέρρευσε μπροστά στον ήχο των σαμάνων της Λιθουανίας, όπου βασίστηκε η μουσική, στον συνδυασμό αναπάντεχων και τολμηρών αρμονικών και στο θέαμα των χορευτών που χόρευαν με τη βαρύτητα και όχι σε πείσμα της, με τα πόδια προς τα μέσα και όχι en dehors. Ο Νιζίνσκι, ακολουθώντας αυτή την καινούργια μουσική, σαν άλλος Σίβα Ναταράντζα, κατάφερε με μια μόνη παράσταση να καταστρέψει τον κόσμο και να τον ξαναδημιουργήσει. Κι εκείνο το φαγκότο, εκείνος ο μαγικός ρυθμός της ιεροτελεστίας του Στραβίνσκι κατάφερε να μαγέψει με μια τυφλή, τρομακτική δύναμη τα φράκα και τα διαμάντια και τα τυρμπάν, φέρνοντάς τα αντιμέτωπα με ό,τι νόμιζαν ότι είχαν τιθασέψει κι εξαφανίσει, με ό,τι το φιλοθεάμον κοινό της bourgeoisie θα ονόμαζε βαρβαρότητα. Μα η βαρβαρότητα έπετο.